

دوفصلنامه جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، سال ششم، شماره سوم، بهار و تابستان ۱۳۹۶، صفحات ۹۱-۶۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۲/۱۵

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۳/۰۸/۲۰

کارآفرینی روستایی همچون یک پدیده زمینه‌مند: پژوهشی در جامعه‌شناسی اقتصاد و توسعه روستایی

حسن شهرکی^۱

چکیده

در این پژوهش به تحلیل و تبیین بستر یا زمینه کارآفرینی روستایی پرداخته‌ایم. با انجام ۲۰ مصاحبه نیمه‌ساختار یافته با کارشناسان، مدیران اجرایی، اساتید دانشگاه و کارآفرینان نمونه در سطح کشور، تحلیل محتوای متون مصاحبه در نرم‌افزار ATLAS.ti، استفاده از نظریه‌هایی همچون ساختن‌گرایی اجتماعی به عنوان حساسیت مفهومی پژوهش، تئوری‌های اقتصاددان اتریشی، کارل پولانی، تئوری ساختاربندی از جامعه‌شناس انگلیسی آنتونی گیدنز، و نیز نظریه‌های کلانی همچون پساتوسعه از انسان‌شناس کلمبیایی آرتورو اسکویبار، مولفه‌ها و مفاهیم اجتماعی و فرهنگی اصلی دخیل در فرایند کارآفرینی روستایی به‌عنوان یک پدیده بدو اقتصادی را تحلیل و واکاوی کرده‌ایم. پژوهش، ضمن بازخوانی اندیشه‌های آگوست گنت و جوزف شومپیتر پیرامون ربط میان اقتصاد و جامعه، مولفه‌هایی همچون گفتمان، عاملیت، اخلاق، سرمایه اجتماعی، و طبیعت را به‌عنوان زمینه کارآفرینی روستایی برجسته نموده و در پی بسط نگاهی انتقادی به سپهر موجود کارآفرینی و توسعه روستایی در ایران است. مدعای اصلی پژوهش وانهادن گفتمان دولتی و اقتصادی کارآفرینی روستایی و محقق ساختن گفتمان کشاورزی چندکارکردی به‌عنوان گفتمان و راهبردی جایگزین در توسعه روستایی است. بر همین اساس اتخاذ نوعی نگاه گفتمانی به کارآفرینی روستایی، دخیل ساختن عناصر اخلاقی مشتمل بر ترجیح منافع جمعی بر فردی، احساسات و عواطف، و طبیعت‌گرایی، و نیز تأکید بر بازتولید گفتمان کشاورزی چندکارکردی، به‌عنوان یک گفتمان تکمیلی در فضای کارآفرینی روستایی، هم در سطح عملی و هم نظری از جمله پیشنهادهای اصلی این پژوهش است.

واژه‌های کلیدی: کارآفرینی روستایی، ساختن‌گرایی اجتماعی، عاملیت، گفتمان، ایران.

مقدمه

همچون بسیاری از پدیده‌ها و مفاهیم، فی‌المثل مفهوم توسعه که صحبت بر سر تاریخچه آن به مجادلات پردامنه‌ای در میان صاحب‌نظران دامن زده؛ پدیده کارآفرینی نیز از جایگاهی خاص در تاریخ برخوردار است. از دیدگاه انسان‌شناختی، نخستین شکل‌های فعالیت کارآفرینانه، پنجاه سال پس از میلاد مسیح در روم باستان و مشتمل بر تجارت مواد غذایی به‌منظور بقا و میان‌قبایل بوده است (Murphy et al., 2005). بعدها و در سال‌های ۱۰۰۰ تا ۱۵۰۰ میلادی، مهندسی و معماران به‌عنوان کارآفرین معرفی شدند. در قرن شانزدهم، کارآفرین اصطلاحاً به اشخاصی گفته می‌شده که در ماموریت‌های نظامی و یا دیگر شغل‌های پرخطر دیگر شرکت می‌کرده‌اند (یعقوبی، ۱۳۹۱: ۵). پس از آن تا قرن بیستم، ضمن افزوده شدن مفهوم ریسک به کارآفرینی، شخص کارآفرین از سرمایه‌دار متمایز شد و بر خصلت نوآوری در فرایند کارآفرینی تاکید گردید. نخستین تئوری اقتصادی کارآفرینی در نوشتاری با عنوان *جستاری در باب ماهیت تجارت عمومی*^۱ نوشته شده توسط یک بانکدار پارسی با نام ریچارد کنتیلون^۲ که به تحلیل اقتصادی علاقه‌مند بود قابل ردیابی است (Swedberg, 2000: 7-44). تاریخچه مفهومی و تشریحی مبحث کارآفرینی را می‌توان به سه مقطع پیشاتاریخی، اقتصادی و مقطع چندرشته‌ای، تقسیم‌بندی نمود. در پژوهش پیش‌رو تلاش داریم تا ضمن پرهیز و دور شدن از سنت پژوهش‌های تقلیل‌گرای روان‌شناختی پیرامون کارآفرینی که هدفشان عبارت است از یافتن ویژگی‌ها و خصلت‌های ممتاز روان‌شناختی در افراد کارآفرین، پارادایم و مکاتبی را مدنظر قرار دهیم که کارآفرینی را نوعی فرایند بستریافته^۳ قلمداد نموده و بدین ترتیب آن را به عوامل یا مولفه‌های اجتماعی و فرهنگی محرک یا مانع کارآفرینی پیوند می‌زنند. اعتبار چنین تحلیل و پژوهشی به‌لحاظ تاریخی و در مقطع یا دوره چندرشته‌ای و از حیث محتوایی به‌واسطه اینکه نگاه انسان‌شناختی و جامعه‌شناسانه به کارآفرینی در روستاها کمتر مورد عنایت پژوهشگران بوده؛ دوچندان است.

1 Essay on the Nature of Commerce in General

2 Richard Cantillon

3 Contextual process

مبانی نظری پژوهش

کارآفرینی روستایی و جامعه‌شناسی اقتصادی

آگوست کُنت^۱، و جوزف شومپیتر^۲ سرآمدان تحلیل جامعه‌شناختی از کارآفرینی و پیوند میان اقتصاد و جامعه هستند. آگوست کُنت بنیان‌گذار جامعه‌شناسی است. اما یکی از مفاهیم مطرح در مکتب فکری او در کنار مضامین و مقولات مهمی همچون اثبات‌گرایی^۳ و قانون مراحل سه‌گانه^۴، مفهوم "جامعه صنعتی" است. روایت کُنت از جامعه صنعتی نه سوسیالیستی است و نه لیبرالی (آرون، ۱۳۸۴: ۹۷) لیکن مدخل مفهومی مهمی برای ورود به مبحث کارآفرینی از زاویه جامعه‌شناسی می‌گشاید؛ این مدخل مفهومی در نقد کُنت از اقتصاددانان لیبرال نهفته است. او با لقب دادن اقتصاددانان لیبرال چونان مابعدالطبیعه‌گرایانی که سعی دارند نمودهای اقتصادی را جدا از کل اجتماعی در نظر گیرند؛ تبیین آنها از اقتصاد را ناقص و به دور از واقعیت ارزیابی کرده و بر همبستگی میان اقتصاد و جامعه و ریشه داشتن نمودهای اقتصادی در اجتماع پای می‌فشارد. از این جهت، آرون^۵، آگوست کُنت و پیروان او همچون موریس آله^۶ و آلفرد سووی^۷ را پیرو مکتب سازماندهی در اقتصاد می‌داند (پیشین، ۱۰۱-۹۹). در نظام اندیشه کُنت، سه مفهوم دیگر نیز هست که به تحلیل جامعه‌شناختی از یک پدیده اقتصادی یا به عبارتی جامعه‌شناسی اقتصادی نزدیک می‌شود؛ یکی ترکیب کار با سرمایه، دیگری "سازماندهی معنوی" و در نهایت مفهوم "دهش"^۸. کُنت متأثر از کتاب اقتصاددان قرن نوزدهمی ژان باپتیست سی^۹ با عنوان *گفتاری درباره اقتصاد سیاسی*^{۱۰} که در سال ۱۸۰۳ منتشر شد؛ معتقد است که این کارفرما و نه سرمایه‌دار است که تولید و توزیع را سرپرستی می‌کند؛ بدین ترتیب، کار و سرمایه به‌نحو خلاقانه‌ای با هم ترکیب شده و همچون شاهستون

1- August Comte

2- Joseph Schumpeter

3- Positivism

4- Triple state

5- Raymond Aron

6- Maurice Allais

7- A. Sauvy

8- Don

9- Jean Baptist Say

10- A treatise on political economy

نظام صنعتی، ارزش می‌آفریند (ریتزر، ۱۳۸۳: ۵۴). در اینجا نوعی فاصله‌گیری کُنت و سی را از سرمایه همچون یک عنصر اقتصادی ناب شاهدیم. کُنت معتقد است که بجاست که دارندگان سرمایه‌های متمرکز، صنعتداران و بانک‌داران، نقش خود را چونان "وظیفه‌ای اجتماعی" تلقی نمایند (آرون، ۱۳۸۴: ۱۰۰). این فرازهای مهم نظری در مکتب فکری کُنت، راه را برای واکاوی مفاهیم اجتماعی و رویکردی زمینه‌مند^۱ به کارآفرینی هموار می‌سازد. به عقیده اسملسر^۲ و سوئدبرگ^۳ (2005: 3) بسیاری از عقاید ژوزف شومپیتر، که او را در کنار کارل پولانی^۴ و تالکوت پارسونز^۵ از جمله جامعه‌شناسان اقتصادی معاصر می‌دانند؛ به خصوص در کتاب سرمایه‌داری، سوسیالیسم و دموکراسی^۶ (۱۹۴۲) از خصلتی جامعه‌شناختی برخوردارند. اسملسر و سوئدبرگ در تحلیل خویش از نقش شومپیتر در گسترش ادبیات کارآفرینی بیان می‌دارند که نظرات او طی دوره‌های مختلف زندگی تغییر کرده و کارآفرینی را از دریچه علوم مختلفی همچون تئوری اقتصادی، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و تاریخ اقتصادی نگریسته است. کتاب سرمایه‌داری، سوسیالیسم، و دموکراسی در واقع یک اثر جامعه‌شناختی پیرامون ساختار نهادی جامعه است. تحلیل شومپیتر از رقابت کامل، کسب‌وکارهای بزرگ و انحصار از سویی، و نیز نحوه مناسبات افراد با مایملک خویش، کاملاً خصلت جامعه‌شناسانه دارد. برای شومپیتر، کارآفرین یک فرد واحد نیست. در فصل هفتم از کتاب، پای روستا و مزرعه به میان می‌آید؛ شومپیتر فرایند تخریب خلاق^۷ را بدین‌گونه تشریح می‌کند:

"... تاریخ دم و دستگاه تولیدی یک مزرعه نمونه، از زمان آغاز فرایند عقلانی‌سازی تناوب در کشت غلات، شخم‌زنی و پروار بندی دام‌ها بگیریید تا دوران مکانیزه شده کنونی، یعنی دوران نقاله‌ها و راه‌آهن، تاریخی است از انقلاب‌ها. تاریخی از مکانیزمی زایا از آهن و فولاد که در کوره‌های ذغالی گذاخته می‌شدند تا کوره‌های حرارتی نوین عصر ما، یا تاریخ دستگاهی از تولید نیرو از آسیاب‌های

1-Contextual

2- Neil Smelser

3- Richard Swedberg

4- Karl Polanyi

5- Talcott Parsons

6- Capitalism, socialism, and democracy

7- Creative Destruction

قدیمی تا نیروگاه‌های مدرن، یا حمل و نقل به شیوه چاپارها تا پست هوایی کنونی. به راه افتادن بازارهای جدید، چه بازارهای خارجی و چه محلی، یا توسعه سازمانی از کارگاه‌های دستی به آنچه که فی‌المثل حالا در صنایع فولاد ایالات متحده می‌بینیم؛ همگی گونه‌ای از جهش^۱ - اگر از اصطلاحی بیولوژیک بهره ببرم - صنعتی را تصویر می‌کنند که بی‌وقفه ساختار اقتصادی را از درون و از اساس دگرگون کرده^۲ و به طور مداوم تخریب و مکررا ساختاری جدید را جایگزین آن می‌کند. این فرایند تخریب خلّاق یک حقیقت ضروری و مسلّم در مورد سرمایه‌داری است.^۳

(Schumpeter, 2003 {1941}: 83).

تخریب خلّاق و سیکل‌های تجاری مفاهیمی به هم وابسته‌اند و به گونه‌ای از "فرایندها" و "عملگری‌های" درون یک نظام اقتصادی اشاره می‌کنند؛ چنین فرایندهایی به ابعاد تاریخی و فرایندی اقتصاد اشاره دارند؛ یعنی آنچه در پژوهش ما بیشتر تحت عنوان "بستر" مطرح شده است. اسملسر و سوئدبرگ (3: 2005) سه خط پژوهشی برای جامعه‌شناسی اقتصادی ترسیم می‌کنند که عبارتند از (الف) تحلیل جامعه‌شناختی فرایند اقتصادی، (ب) تحلیل پیوندها و تعاملات میان اقتصاد و مابقی جامعه، و (ج) مطالعه تغییرات در پارامترهای نهادی و فرهنگی که بستر جماعتی^۴ اقتصاد را می‌سازند. پژوهش پیش رو به‌طور اخص در نوع اول قرار می‌گیرد.

کارآفرینی روستایی، کشاورزی چندکارکردی و جامعه‌شناسی توسعه روستایی

وثوقی (۱۳۸۹: ۲۳-۴۵) در پژوهش خویش با هدف ترسیم سیمای آتی رویکردهای نوظهور در توسعه روستایی، توسعه روستایی را در حوزه نظری با مفاهیم و پدیده‌های جدیدی همچون "پایداری"، "جهانی شدن"، "فمینیسم" و تکنولوژی اطلاعات در جهان فراصنعتی مواجه دیده و ضمن برشمردن چالش‌هایی نوین، توسعه روستایی را نیازمند تئوری‌ها و واژگان جدیدی می‌داند که ناشی از تغییرات ساختاری و کالبدی روستاها در ارتباط با شهر

1- mutation

2- Revolutionize

3- context

۴- جماعتی که برابر نهاد societal است در مقابله با اجتماعی یا social به ابعاد کلانتر پدیده‌های جمعی اشاره دارد و نه فقط جامعه مدرن. یکی از گذارهای مفهومی آتی کارآفرینی این است که به جماعت (community) بازگشته و به جامعه شهری مدرن، محدود و محصور نگردد.

است؛ از جمله این تغییرات می‌توان به واقعیاتی همچون شهری‌شدن روستاها^۱ و روستایی شدن شهرها^۲ اشاره نمود (Cloke, 2006: 18-27). کارآفرینی روستایی از آنجا که پدیده‌ای است که نه تنها در حوزه و بخش کشاورزی و عرصه روستاها بلکه در بخش صنعت و شهرک‌های اقماری و مجاور شهرها (فضاهای میانه) نیز پی‌گیری می‌شود؛ نه تنها می‌تواند پاسخ مناسبی به دگرگونی‌های نوظهور در حیطه توسعه روستایی باشد بلکه مواردی همچون پایداری، جهانی‌شدن و رویکردهای جنسیتی را نیز در خویش ملحوظ می‌دارد. در واقع می‌توان گفت که کارآفرینی روستایی به‌عنوان یکی از راهبردهای توسعه روستایی، هم از ویژگی‌ها و رهاوردهای مکتب نوسازی که بر انباشت سرمایه، افزایش سطح زیر کشت و بهره‌وری به‌منظور افزایش تولید تأکید می‌کند نشان دارد؛ و هم از پروژه‌های تعریف شده ذیل مکتب وابستگی که بر کارگران خرده‌پا و فقرای روستایی و نیز توانمند نمودن آنها تکیه می‌کند. کارآفرینی در روستا همچنین به کشاورزی چندکارکردی^۳ و چندپیشه‌گی^۴ در روستاها ربط داده شده است. ویلسون (2007: 219) بیان می‌دارد که کشاورزی چندکارکردی متضمن پذیرش دو واقعیت است؛ نخست اینکه کشاورزی هنوز هم برای بشر مفید بوده و لذا نیازمند حمایت‌های سیاسی و اقتصادی است و دوم اینکه برای چندکارکردی شدن باید شاهد گذاری از کشاورزی تولیدمدار^۵ به پساتولیدمدار^۶ باشیم. همچنین کشاورزی چندکارکردی تلویحاً به این مهم اشاره دارد که کشاورزان بنا به دلایل گوناگون زین پس هم محافظیان کالاهای عمومی هستند- فی‌المثل میراث فرهنگی- و هم کنش‌گرانی در عرصه کشاورزی و تامین و مواد غذایی. در هر حال ارتباط و پیوند میان کارآفرینی روستایی و چندکارکردی در کشاورزی در زمره حیطه‌های پژوهشی نوین در حیطه کارآفرینی است و ما نیز در تحلیل بستر اجتماعی و فرهنگی کارآفرینی روستایی به چنین پیوندی نظر داشته‌ایم.

-
- 1- Urbanization of the rural
 - 2- Ruralization of the urban
 - 3- Multifunctional agriculture
 - 4- Pluractivity
 - 5- Productivist agriculture
 - 6- Post-productivist agriculture

دو پارادایم نظری برای تحلیل کارآفرینی (روستایی)

اگرچه حجم عظیمی ادبیات پژوهشی و دانشگاهی پیرامون رهیافت‌های اقتصادی و روان‌شناختی به کارآفرینی وجود دارد؛ اما بررسی عوامل فرهنگی و اجتماعی در این خصوص مغفول مانده است.

تورنتون^۱ (Thornton, 1999; Thornton et al., 2011)، به دو چشم‌انداز مهم در پرداختن به کارآفرینی و تحقیقات مرتبط با آن اشاره می‌کند: چشم‌انداز عرضه که به پر نمودن نقش‌های کارآفرینانه اشاره دارد و چشم‌انداز تقاضا که بر تعداد و کمیت نقش‌های کارآفرینانه که باید توسط افراد ایفاء یا اجرا شوند تاکید می‌کند. چهارچوب جامعی که تورنتون برای تحلیل جامعه‌شناختی کارآفرینی ارائه می‌دهد ترکیبی است از نظریه آشپانگی (Granovetter, 1985)، تئوری‌های بوم‌شناختی و نهاد، و سطوحی که او پیشنهاد می‌دهد عبارتند از سطوح فردی، سازمانی، بازار و محیط. اگر کارآفرینی فرایندی باشد که به قول آلوارز^۲ (2005) در تعامل میان یک فرد معمولی از سوئی، و محیط، حاوی فرصت‌های ذهنی از دیگر سو شکل می‌گیرد؛ پس می‌تواند به‌خوبی در پرتو تئوری ساختن‌گرایی اجتماعی تحلیل شود. آن‌چنان‌که هیبرد^۳ (2005: 2) اشاره می‌کند تئوری ساختن‌گرایی اجتماعی برای نخستین بار با کتاب *ساخت اجتماعی واقعیت*^۴ نوشته پیتر برگر^۵ و توماس لاکمن^۶ در سال ۱۹۶۶ معرفی شد؛ نظریه‌ای که بر رد، و به چالش کشیدن فلسفه اثبات‌گرا در علم، و نیز پرسش‌گری از تعهد و پایبندی به عینیت، واقع‌گرایی، حقیقت، بنیادهای منطقی و جبرگرایی تاکید می‌کند. آن‌چنان‌که گرگن^۷ (8: 2001) اشاره می‌کند؛ نقد ساختن‌گرا به‌ویژه برای گروه‌های جذاب است که صدا و عقایدشان توسط آتورپته علم و حقیقت انکار شده؛ کسانی‌که به‌دنبال برابری و عدالت به‌شیوه‌ای غیرمتعارف هستند. هم‌چنین پارکر^۸ (17: 1998) بر

1- Patricia Thornton

2- Alvarez

3- Hibberd

4- The social construction of reality

5- Peter L. Berger

6- Thomas Luckmann.

7- Gergen

8- Parker

مواردی همچون کثرت و تفاوت در مکتب ساختن‌گرایی اجتماعی تأکید می‌کند مولفه‌هایی که بویژه در اجتماعات روستایی بسیار چشمگیرند. در جدول ۱ دو پارادایم عمده در مطالعات کارآفرینی، نظریه‌ها و مفاهیم مربوط به هریک ارائه شده است.

جدول شماره ۱: پارادایم‌های نظری در پژوهش کارآفرینی

پارادایم نظری اول: فرد کارآفرین (روان‌شناسی و اقتصاد)	پارادایم نظری دوم: بستر کارآفرینی (جامعه‌شناسی اقتصادی)
نظریه عرضه، نظریه اکتشاف، نظریه شخصیت	نظریه تقاضا، نظریه خلاق، نظریه ساختن‌گرایی اجتماعی، نظریه ساختاربندی، نظریه آشیانگی یا نهفتگی، پسامدرنیسم/توسعه
کارآفرین به‌عنوان فردی خلاق و منحصر به‌فرد، فرصت‌عینی	تعاملات اجتماعی، فاعلیت افراد، بستر، تنوع، تفاوت، فرایند، گفتمان، نهاد، اخلاق

نظریه ساختاربندی^۱ (Giddens, 1984) نیز به‌لحاظ تأکید بر مفاهیمی همچون عملکردهای جاری شده در زمان و مکان^۲، فاعلیت^۳ و نیز کنشگرهای خود-ناظر^۴، که نوعی طرد سلطه‌طلبی ساختارهای کلان بیرون از فرد و نیز ذهنیت‌های درونی افراد است؛ در پارادایم نظری دوم قرار گرفته که می‌تواند به‌عنوان حساسیت مفهومی یا نظری در تحلیل مورد استفاده قرار گیرد. همچنین می‌توان نظریه پساتوسعه (Escobar, 1995; Ziai, 2015) را با مفاهیمی همچون محلی‌گرایی، تکثر، جنبش‌های مردم-نهاد، و چندرگه‌ای شدن فرهنگی به نظریه ساختن‌گرایی اجتماعی و نیز پارادایم نظری دوم ربط داد. اتخاذ پارادایم مبتنی بر بستر یا محیط، مفهوم روستا و روستانشینی را نیز دچار تغییر می‌کند. تحت چنین رهیافتی، مطالعه اینکه چگونه روبه، رفتار، تصمیم‌گیری و عملکرد، توسط معانی اجتماعی و فرهنگی مرتبط با مکان‌های روستایی، بستریافته^۵ می‌شود؛ تشویق می‌گردد. در عصر

- 1- The theory of structuration
- 2- Activities ordered across space and time
- 3- Agency
- 4- Self-monitoring
- 5- Contextualized

پساتوسعه، می‌توان بدین امر پرداخت که معنای آرامش روستایی^۱ چگونه بر ساخته شده^۲؛ تجربه شده و مورد گفت و شنود^۳ قرار می‌گیرد. همچنین بر اجتماعات فرا-واقعی^۴ تأکید می‌شود به این معنا که مفهوم روستایی قلمروزدایی شده و قلمروهای آن از نو تعریف می‌گردد (Cloke, 2006: 18-27).

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کیفی بوده که از ابزار مصاحبه عمیق با متخصصین یا مصاحبه خبره فلیک، ۱۳۹۱؛ حریری، ۱۳۸۵ جهت گردآوری داده‌ها و از تکنیک تحلیل محتوا با استفاده از نرم‌افزار ATLAS.ti جهت تحلیل آنها استفاده نموده است. اعتبارپذیری پژوهش از طریق بررسی از زوایای مختلف صورت پذیرفت به نحوی که بررسی در زمان‌ها و مکان‌های مختلف و از طریق افراد مختلف انجام گرفت. برای تقویت تأییدپذیری پژوهش تلاش شد تا حتی‌المقدور از تبادل نظر با هم‌تایان طی فرایند تحلیل داده‌ها استفاده شده و نیز از دخالت دادن ارزش‌های شخصی در تحلیل محتوای متون مصاحبه اجتناب شود. برگلانده^۵ (2007) در تحقیق کیفی خویش تنها بر ۱۲ کارآفرین، و کپ^۶ (2003) در پژوهشی پدیدارشناسانه تنها بر ۶ کارآفرینی متمرکز شده‌اند. در این پژوهش سعی شده تا با انتخاب ۲۰ مصاحبه شونده، گستردگی و عمق نمونه هر دو مدنظر قرار گیرد. بدین ترتیب تعداد ۲۰ نفر از خبرگان، کارشناسان و اساتید دانشگاهی مرتبط و مطلع از کارآفرینی روستایی نیز کارآفرینان نمونه در سطح کشور که می‌توانستند بیشترین اطلاعات را در خصوص پرسش‌های مصاحبه فراهم آورند با روش گلوله‌برفی و نیز مشورت با خبرگان انتخاب شدند. این پژوهش بخشی از یک رساله دکتری است که به روش تحقیق آمیخته و در سه استان همدان، لرستان، و کرمانشاه انجام شده و در این مقاله تنها داده‌های بخش کمی پژوهش اصلی مورد تحلیل قرار گرفته است. در جدول ۲ تعداد مصاحبه‌شونده‌ها، نوع مصاحبه و پرسش‌ها نشان داده شده است.

-
- 1- Rural idyll
 - 2- Constructed
 - 3- Negotiation
 - 4- Hyper-real
 - 5- Henrik Berglund
 - 6- Jason Cope

جدول شماره ۲: تعداد مصاحبه‌شونده‌ها، نوع مصاحبه و پرسش‌ها

نوع نمونه‌گیری	نام طبقات	تعداد مصاحبه شونده (نفر)	پرسش‌ها
نمونه‌گیری نظری یا طبقه‌ای	کارشناسان و نخبگان (انسان‌شناسان اقتصادی، جامعه‌شناسان توسعه)	۱۰	تعریف و مفهوم کارآفرینی چیست؟ اهمیت عوامل اجتماعی و فرهنگی در کارآفرینی به چه میزان است؟ مولفه‌ها و عوامل اثرگذار بر گفتمان کارآفرینی چیست؟ عاملیت افراد تا چه حد بر آغاز و پیشبرد کارآفرینی تأثیر می‌گذارد؟ آیا کارآفرینی اخلاقیات وابسته به خویش را دارد؟ تأثیر مدرنیسم و جهانی شدن بر کارآفرینی در روستاها چیست؟
هدفمند	کارآفرینان (کارآفرینان نمونه)	۱۰	کارآفرینی چیست؟ کارآفرینی در روستا چه مقدمات و ویژگی‌هایی دارد؟ تجربه زیسته شما در خصوص نقش عوامل اجتماعی و فرهنگی در کارآفرینی به شما چه می‌گوید؟

مشخصات مصاحبه‌شوندگان در جدول (۳) ارائه شده است.

جدول شماره ۳: مشخصات مصاحبه‌شوندگان

مشخصات طبقه اول	تخصص	فرایند مصاحبه	مدت زمان مصاحبه	مشخصات طبقه دوم	حرفه	فرایند مصاحبه	مدت زمان مصاحبه
۱	ترویج و آموزش کشاورزی	ارسال راهنمای تقریبی	مدت زمان مصاحبه	۱	باغدار	تعیین موضوع، زمان و مکان تقریبی برای مصاحبه	مدت زمان مصاحبه
۲	اقتصاد سیاسی	مصاحبه و برای تمامی	۲	۲	مرغدار	مصاحبه از تمامی	
۳	ترویج و آموزش کشاورزی	سپس تعیین زمان و بین یک	۳	۳	مدیر شرکت تعاونی	طریق هماهنگی و مصاحبه‌ها بین	یک ساعت و
۴	انسان‌شناسی	مکان ساعت و	۴	۴	صنایع تبدیلی	تماس تلفنی نیم تا دو ساعت بوده است.	
۵	ترویج و آموزش کشاورزی	مصاحبه نیم تا دو ساعت بوده	۵	۵	اصلاح بذر		
۶	ترویج و آموزش کشاورزی	است.	۶	۶	تولید سبزیجات		
۷	اقتصاد		۷	۷	مرغدار		
۸	جامعه‌شناسی		۸	۸	تولید کود		
۹	اقتصاد		۹	۹	گیاهان دارویی		
۱۰	توسعه کارآفرینی		۱۰	۱۰	صنایع تبدیلی		

جهت انجام تحلیل در ATLAS.ti متون مصاحبه در قالب یک فایل ttf وارد نرم‌افزار شد و مراحل بعدی به ترتیب ذیل انجام گردید:

کدگذاری آزاد متن مصاحبه‌ها

گزارش یا شمارش کدها و استنادها

ایجاد یک پرسمان هم‌پیداری^۱

تحلیل ماتریس یا جدول هم‌پیداری

انتخاب کدهایی با زمینه‌وندی^۲ بالا به‌عنوان نماینده یک شجره^۳

ایجاد پرسمانی با عملگر AND و توصیف‌گرهایی مشتمل بر نماینده شجره و عضوی از آن شجره که بیشترین هم‌پیداری را با نماینده شجره دارد.

استفاده از استناد بازیابی شده در مرحله قبل بعنوان راهنمای نظری و تفسیری شجره

تفسیر نظری هر شجره

برساخت یک مدل نظری برای پژوهش‌های آتی از طریق ترکیب شجره‌ها

تجزیه و تحلیل و یافته‌ها

نتایج حاصل از کدگذاری و ماتریس هم‌پیداری

ترتیب مراحل انجام شده در این بخش از پژوهش در قسمت قبلی بیان شد که در اینجا به توضیح آنها می‌پردازیم. در اولین مرحله به کدگذاری آزاد متن ttf وارد شده به نرم‌افزار پرداختیم که نتایج آن در جدول (۴) ارایه شده است.

1- Co-occurrence query

2- Groundedness

3- Family

جدول شماره ۴: کدها، تعداد استنادها و واژگان هرکد

ردیف	کدها	تعداد استنادها	تعداد واژگان
۱	گفتمان	۳۳	۲۴۸
۲	دولت	۲۵	۲۷۷
۳	اقتصاد	۱۷	۱۸۰
۴	معنا و هویت	۱۵	۱۱۵
۵	عاملیت	۱۰	۸۰
۶	اخلاق	۱۰	۹۸
۷	روابط بازار و غیربازار	۸	۱۴۱
۸	چندکارکردی	۸	۸۸
۹	بازار	۷	۷۴
۱۰	دانش و اطلاعات	۵	۴۰
۱۱	سرمایه اجتماعی	۵	۳۳
۱۲	طبیعت و پایداری	۴	۳۳
۱۳	صنعتی شدن کشاورزی	۳	۳۳
۱۴	زیرساختها و اقتصاد	۱	۷
	مجموع	۱۵۱	

تعداد کل استنادهای تحلیل شده در این قسمت ۱۱۹ استناد بود^۱. بیشترین تعداد استناد مربوط به رمز یا کد گفتمان با ۳۳ استناد و کمترین آن مربوط به زیرساختهای اقتصادی است. آن چنان که از ارقام جدول ۴ مشخص است بیشترین تعداد واژه‌ها مربوط به کد دولت با ۲۷۷ واژه و کمترین آن مربوط به کد یا رمز زیرساختها و اقتصاد است. نتایج ایجاد کاوشگر هم‌پدیداری^۲ که در واقع همان جدول یا ماتریس هم‌پدیداری است در شکل ۱ ارائه شده است. در این شکل، محور افقی جدول بر اساس میزان گروندنس یا زمینه‌مندی بالا تنظیم شده به نحوی که کدهایی با تراکم زمینه‌ای و نظری بالا در گوشه بالا سمت چپ جدول تجمع نموده‌اند. در نرم‌افزار ATLAS.ti مشابه کدها که مجموعه ای از استنادها را

۱- به علت استنادهای مشترک میان کدها تعداد استنادهای توزیع شده میان کدها (۱۵۱ استناد) بیشتر از تعداد استنادهای تحلیل شده (۱۱۹ استناد) می‌باشد.

دسته‌بندی می‌کنند؛ شجره‌ها^۱ نیز کدها را در قالب یک مفهوم می‌گنجانند. هدف از تدوین هر شجره این است که تعدادی از کدها که متعلق به یک خانواده هستند در قالب یک مفهوم یا محور جمع شود و اقدامی مناسب برای آن انتخاب شود. نمودارها و اعضای هر شجره که همان خروجی‌های نرم افزار در این قسمت هستند در اشکال (۲) تا (۴) ارائه شده است. بر اساس نتایج کمی نرم افزار یا همان شمارش کدها، استنادها و واژه‌ها، از میان ۱۴ کد، ۶ کدی که دارای بیشترین تعداد استنادها و واژه‌ها در جدول ۴ بودند تحت همان نام به‌عنوان محور یا شجره انتخاب شدند. سپس برای هر شجره، ابزار پرسمانی متشکل از عملگر AND و توصیف‌گرهای نماینده شجره و عضوی از شجره که بیشترین هم‌پیداری را با نماینده شجره داشتند تشکیل داده و استناد یا استنادهای تولید شده توسط پرسمان را جهت تفسیر هر شجره بکار بردیم.

	گفت‌وگو	دولت	اقتصاد	اخلاق و هویت	اخلاق	عاطفیت	بازار جنگارکردی غیربازاری	بازار جنگارکردی	دانش و اطلاعات	سرمایه اجتماعی	طبیعت و بیداری	تکنولوژی
گفت‌وگو		4-0.07	3-0.06	8-0.20		1-0.02						
دولت	4-0.07		2-0.05								1-0.03	
اقتصاد	3-0.06	2-0.05			1-0.04	2-0.08	1-0.04	1-0.04				1-0.05
اخلاق و هویت	8-0.20				2-0.09		1-0.05					
اخلاق			1-0.04	2-0.09			3-0.20					
عاطفیت	1-0.02			2-0.08						1-0.06		
بازار غیربازاری			1-0.04	1-0.05	3-0.20							
بازار جنگارکردی								2-0.15			1-0.09	1-0.10
بازار			1-0.04					2-0.15				
دانش و اطلاعات												
سرمایه اجتماعی												
طبیعت و بیداری												
تکنولوژی												

شکل شماره ۱: ماتریس هم‌پیداری

تجزیه و تحلیل شجره‌ها

در جدول ۵ استنادهای بازیابی‌شده برای شجره‌های گفت‌وگو، دولت، اقتصاد، و عاملیت به‌همراه تعداد استنادها ارائه شده است.

جدول شماره ۵: شجره‌ها و استنادهای بازیابی شده آنها

نام شجره	تعداد استناد بازیابی شده
گفتمان (گفتمان & معنا و هویت)	۸
استنادها: کارآفرینی برای من یعنی شکار لحظه‌ها و فرصت‌ها/ اهمیت و معنای پول بسیار مهم است/ رابطه باغ و کشاورز مانند رابطه پدر و فرزند است/ برخی‌ها چه در روستا و چه در شهر کشاورز و کشاورزی را تحقیر می‌کنند/ تغییر الگوی کشت نیازمند تغییر ذهنیت‌ها و نگرش‌هاست/ آیا کارآفرینی یعنی پول درآوردن به هر قیمتی؟/ معادل‌یابی کارآفرینی برای entrepreneurship بسیار مسئله‌دار است/ ترجمه کارآفرینی به شغل آفرینی بسیار اشتباه است/	
دولت	۵
استنادها: تمامی بحث پولانی برجسته نمودن فاعلیت انسان در اقتصاد است/ مکزیمایزر بودن و رشال بودن مختص اقتصاد بازار است؛ در اقتصاد غیر بازاری یا پیش از بازار انسان‌ها بیشتر تابع قیود اجتماعی بودند/ اقتصاد بازار، بازاری شدن و کالایی شدن سه چیز است: کار، زمین و سرمایه/ راه‌حل سرمایه‌داری مالی متأخر از جنس شورش یا انقلاب یا جنگ خواهد بود/ اقتصاد اکولوژیک	
اقتصاد	۴
استنادها: پایداری یعنی توجه به انسان و حتی حیوانات یا اشیاء/ مشکل پایداری در بخش توسعه روستایی توسط چندکارکردی محدود می‌شود/ آسیب‌های زیست محیطی در تقابل با کارآفرینی قرار می‌گیرد/ اقتصاد اکولوژیک.	
عاملیت (اقتصاد & عاملیت)	۵
استنادها: عاملیت به شکل نیاز دارد/ نهادسازی و شبکه‌سازی/ کارآفرینی جمعی/ نبود تشکلهای روستایی/ اینترنت می‌تواند باعث حذف دلالی و واسطه‌گری شود/	

همچنین برون داده‌ای تصویری نرم‌افزار برای شجره‌های گفتمان، دولت، اقتصاد، و عاملیت در شکل ۲ نشان داده شده است. گفتمان، مهم‌ترین و مترادف‌ترین کد پژوهش و لذا شجره گفتمان نیز مهم‌ترین شجره پژوهش است که تحلیلی عمیق را می‌طلبد. بسیاری از آثاری که مفهوم گفتمان را مورد مذاقه قرار داده‌اند به کتاب *تبارشناسی دانش*^۱ از فیلسوف فرانسوی میشل فوکو^۲ (۱۹۷۲) اشاره داشته‌اند. برای این متفکر، اظهارات^۳، واحد بنیادین

1- Archaeology of knowledge

2- Michael Foucault

3- Statements

گفتمان هستند و لذا گفتمان عبارت است از مجموعه‌ای از قواعد و گروهی از روابط که تعیین می‌کنند چه اظهاراتی در رابطه با یک موضوع باید بر ساخته شود. از نظر فوکو گفتمان، تنها نوشته‌ها، کتاب‌ها، متن‌ها و سخنرانی‌ها نیست؛ بلکه الگوی‌های عمل و کاربندی آنها نیز هست. اسکوبار (1997: 497-519) معتقد است که از خلال زبان و گفتمان، واقعیت اجتماعی ساخته می‌شود. بار^۱ (32: 1995)، تعریفی عملیاتی از گفتمان ارائه داده به معنای مجموعه‌ای از معانی، کنایه‌ها، بازنمودها، تصاویر و داستان‌ها که دیدی خاص از یک رویداد را ایجاد می‌نمایند. نگاه به کارآفرینی همچون یک گفتمان و در واقع تحلیل گفتمان کارآفرینی، در پژوهش‌های متعددی به انجام رسیده است. اُگبر^۲ (Ogbor, 2000) با استفاده و الهام از ابزارهای مفهومی پسامدرنیستی همچون همبسته قدرت/دانش/گفتمان در آثار میشل فوکو، شالوده‌شکنی و ناسازه‌های دوتایی^۳ دریدا^۴، و اندیشه انتقادی هابرماس^۵، به ساختارزدایی از گفتمان هژمونیک کارآفرینی دست زده است. بیل^۶ و همکارانش (-1: 2010: 11)، ضمن اتخاذ دیدگاهی کاملاً تفسیری، و اشاره به شالوده‌شکنی دریدا و معنای معنا از دیدگاه لوی اشتراوس، تاکید می‌کنند که فی‌المثل، اصطلاح «تخریب خلاق» شومپتر در حقیقت به این معناست که کارآفرینی لزوماً پدیده‌ای مثبت نیست و باید مورد پرسش‌گری قرار بگیرد. کارآفرینی از بسیاری جهات تنها جهان را تغییر می‌دهد و نه بهبود. نیکولسون^۷ و آندرسون^۸ (2005)، با استفاده از چهارچوب فراتحلیلی گیدنز در نظریه ساختاریابی^۹، با نگاهی پست‌مدرن به فرهنگ، از خصلت هژمونیک آن در متون کارآفرینی سخن گفته و معتقدند که معانی کاملاً سیال و شناور نبوده بلکه در ارتباط با کارآفرینی به فرهنگی دامن می‌زنند

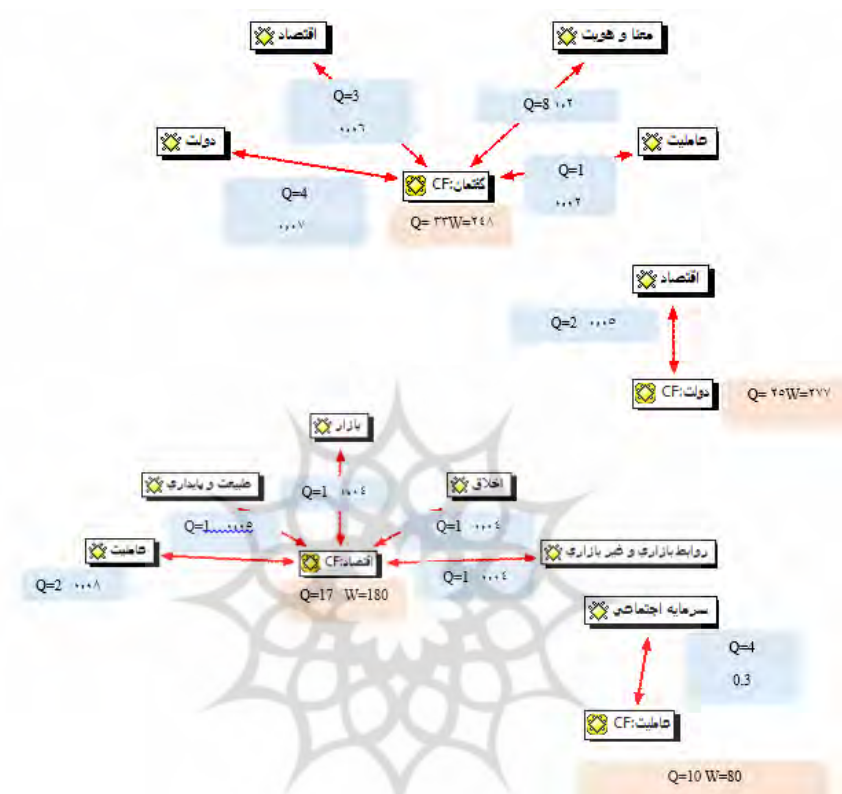
-
- 1- Vivian Burr
 - 2- John O. Ogbor
 - 3- Binary opposites
 - 4- Derrida s deconstructionism
 - 5- Habermas s critical theory
 - 6- Frederic Bill
 - 7- Louise Nicolson
 - 8- Alistaire R. Anderson
 - 9- Structuration

که مروج فردگرایی است و لذا ساختارهای سرمایه‌داری را مستحکم می‌سازد. برگلاند^۱ (2007)، با اتخاذ دیدگاه پدیدارشناختی هوسرل و مارتین هایدگر، به تحلیل کارآفرینی می‌پردازد. در تحقیقات پیش‌گفته، نوعی نوسان میان هژمونیک بودن گفتمان کارآفرینی و آزادی بخش بودن آن را شاهدیم. لیکن در پژوهش ما، گفتمان در معنایی پسا-فوکویی فهمیده می‌شود؛ آن‌چنان‌که اِلدرواس^۲ چنین برداشتی را "راهی برای نظریه‌پردازی پیرامون تاثیر گفتمان بر جهان اجتماعی می‌داند بی‌آنکه اهمیت واقعیت مادی، افراد انسانی یا ساختارهای اجتماعی انکار شود" (2012: 157). شهرکی و موحدی (2017) با استفاده از معنای گفتمان در دیدگاهی پسا-فوکویی به بازاندیشی گفتمان کارآفرینی روستایی پرداخته‌اند. وجوه اصلی و تحلیلی نظریه پسا-فوکویی گفتمان را میتوان چنین برشمرد: (الف) قیاس میان واقع‌گرایی و ساختن‌گرایی اجتماعی، بدین معنا که برخی از ویژگی‌های جهان خواه مادی یا اجتماعی (به‌ویژه در فضای روستایی) مستقل از شیوه تفکر ما پیرامون آنها هستند؛ (ب) مسأله علیت، بدین معنا که پاره‌ای روابط میان رویه‌های استدلالی و غیراستدلالی وجود داشته و لذا نیرومندی گفتمان تنها منحصر به نفس گفتمان نیست بلکه تا حدودی از بستر و موقعیت موضوع‌اش نیز منتج می‌شود؛ و (ج) مسأله متعارف جدال میان ساختار و عاملیت در جامعه‌شناسی اقتصاد که هم قایل به وجود کنش‌ها و اندیشه‌های افراد است و هم ساختارهای هستی‌های اجتماعی که از خلال آنها گفتمان کارکرد دارد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1- Henrick Berglund

2- Elder-Vass

شکل شماره ۲: تصاویر شجره‌های گفتمان، دولت، اقتصاد، و عاملیت (Q تعداد استناد، w تعداد واژه، و عدد اعشاری ضریب هم‌پنداری است)

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

همانطور که از استنادهای شجره گفتمان آشکار است؛ تعریف یا به عبارتی معنا و مفهوم کارآفرینی بحث مهمی است که بسیاری از مصاحبه‌شوندگان بدان پرداخته‌اند. همچنین برخی از آنها به تحقیر روستاییان اشاره نموده‌اند که حاکی از تأثیر گفتمان محاوره‌ای در روستا بر عملکرد کارآفرینی و نیز تجربه زیسته روستا است. بستگی بالای گفتمان با کد معنا و هویت حاکی از تأثیر فضای استدلالی گفتمانی بر ذهنیت کارآفرینان و نخبگان این حیطه است. از سویی عنصر معنا در پدیده کارآفرینی برجسته شده که اشاره دارد به نوعی اغتشاش

در فرم‌اسیون استدلالی کارآفرینی که از درون آن تنها یک‌گونه توسعه‌ای و از مجرای دولت بر فضاهای روستایی تحمیل شده؛ به‌نحویکه بسیاری از کارآفرینان خواهان گسست از آن با تأکید بر برجسته شدن عاملیتشان هستند. شجره گفتمان به ما می‌گوید که گفتمان کارآفرینی هم دولتی و هم به‌شدت اقتصادی بوده و بر گرایش‌های بازار آزاد و خرده‌بورژوازی در روستاها تأکید می‌کند. بنابر روابط ایجاد شده در شجره گفتمان و در راستای تحلیلی که اُگبر انجام داده می‌توان گفت که گفتمان کارآفرینی روستایی در ایران، دولت-محور، اشتغال-محور و به‌شدت با فضای اقتصاد درهم تنیده است و لذا بسیاری از کارآفرینان هویت خود را در کسب سود و منفعت در این فرایند جستجو می‌کنند. ترجمه واژه entrepreneurship در ایران به کارآفرینی در یک دهه اخیر سبب شده تا کارآفرینی برچسبی باشد برای کارفرما و به قول یکی از مصاحبه‌شوندگان راه را برای تسلط سرمایه بر کار هموار نموده و بدین ترتیب ارتباط آرگانیک میان فعالیت کارآفرینی و جامعه روستایی را مخدوش سازد. اقتصادی دیدن گفتمان و فعالیت کارآفرینانه در ایران ایجاب می‌کند تا به نقش و کنش‌گری پدیده اجتماعی اقتصادی پول به‌خصوص در فضاهای روستایی ایران دقت بیشتری کرد. زلیزر^۱ (۱۹۸۹)، پول را همچون یک عینیت‌بخش^۲ تقلیل‌گرا ارزیابی می‌کند که اقلام^۳ و ارزش‌ها و احساسات^۴ را به معادل‌های^۵ نقدی عددی تغییر شکل می‌دهد. آنچه زلیزر از آن تحت عنوان پول‌های ویژه^۶ نام می‌برد؛ می‌تواند از مطلق‌سازی بازار و در نتیجه هژمونی گفتمان اقتصاد بر گفتمان کارآفرینی جلوگیری کرده یا حداقل آسیب‌های آن را کاهش دهد. پول ویژه بازتاب‌دهنده اهمیت نمادین و اجتماعی پول است که در شجره گفتمان خود را در شکل ارتباط میان کد گفتمان و معنا نشان داده است. رهیافت منفعت‌طلبانه صرف به پول در گفتمان دولتی و اقتصادی کارآفرینی در ضدیت با رهیافت‌های پایدار به توسعه روستایی همچون کشاورزی آرگانیک، فمینیسم و نیز توسعه

1- Viviana Zelizer

2- Objectifier

3- Items

4- Sentiments

5- Equivalents

6- Special monies

پایدار روستایی است. از دید متفکرانی همچون زلیزر و اقتصاددان اتریشی کارل پولانی^۱، پول و مبادلات ناش از آن نمی‌توانند به تنهایی عاملی برای یگانگی و انسجام جامعه باشند؛ مفاهیمی دیگر همچون معاوضه به مثل^۲، و بازتوزیع^۳ در اقتصاد معیشتی روستا به‌جای و مناسب‌ترند (Polanyi, 1977).

استندهای مربوط به شجره دولت حاکی از آن است که دولت در ایران بر اساس نوعی اقتصاد مبتنی بر بازار آزاد، تجاری نمودن کشاورزی، و ایجاد قشری از سرمایه‌داران روستایی، توسعه روستایی را به پیش برده. به‌عبارت دیگر، کارآفرینی روستایی "پروژه‌ای دولتی" است اما دولت خود بزرگترین کارفرماست که عاملیت افراد را به‌حاشیه رانده و به کالایی نمودن کار، زمین و سرمایه مبادرت کرده است. فرایند کالایی شدن^۴ در تخالف و تضاد با فرایند بوم‌شناختی شدن^۵ پیش رفته و از عوامل مهم ایجاد ناپایداری در بخش کشاورزی و توسعه روستایی است. بر اساس همبسته دولت و اقتصاد در شجره دولت، می‌توان گفت که گفتمان دولتی کارآفرینی متعارف در ایران باید به‌سمت آن نوعی از کارآفرینی برود که خصلتی پولانیک‌وار داشته و بر نیازها تاکید می‌کند نه کالای قابل عرضه و فروش در بازار. نیازی که هرچه بیشتر خود را در کشف فرصت‌ها بازتاب می‌دهد و نه جمع‌آوری پول و انباشت سرمایه.

در تفسیر دو شجره اقتصاد و عاملیت می‌توان گفت که گفتمان اقتصادی حاکم بر فضای کارآفرینی در ایران به‌شدت هژمونیک بوده به‌نحویکه بسیاری از افراد در تلاش برای حفظ و ارتقاء عاملیت خویش از طریق دخالت عناصر اخلاقی، غیربازاری و بوم‌شناختی در آن هستند. مفهوم عاملیت از مفاهیم اصلی نظریه ساخت‌یابی^۶ گیدنز است. جان کلام این نظریه، روشن کردن رابطه دیالکتیکی عاملیت و ساختار است (ریتزر، ۱۳۸۴: ۶۹۷-۷۶۰). قلمرو اساسی علوم اجتماعی، بر طبق نظریه ساخت‌یابی، نه تجربه کنشگر فردی، و نه هیچ

1- Karl Polanyi

2- Reciprocity

3- Redistribution

4- Commodification

5- Ecologizing

6- Structuration theory

شکلی از کلیت اجتماعی که تنها عملکردهای نظم یافته‌ای در خلال زمان و مکان است (Giddens, 1984). گیدنز معتقد است که عملکردها و فعالیت‌ها خصلت اندیشه‌ورزانه^۱ داشته و آن هنگام که افراد خودشان را به‌عنوان کنشگران انسانی بیان می‌کنند؛ هم ساختارها را ایجاد می‌کنند هم آگاهی و هم عملکرد را. شجره اقتصاد گویای نیاز به بوم‌شناختی‌شدن و اخلاقی‌شدن کارآفرینی روستایی و شجره عاملیت دال بر تقویت عاملیت مورد نیاز برای چنین گذاری از طریق تقویت سرمایه اجتماعی در روستاهاست. در فضای کارآفرینی روستایی، کشاورزی چندکارکردی^۲ با در نظر داشت میزانی بالا از سرمایه اجتماعی می‌تواند گفتمان کارآفرینی روستایی را اخلاقی و عاملیت افراد را تقویت کند. کشاورزی چندکارکردی به نوبه خود مستلزم اتخاذ پارادایم پسا-تولیدگرا است که به‌عنوان واکنشی بر شکست تولیدگرایی ارزیابی می‌شود. در این پارادایم، توسعه روستایی به‌صورتی کل‌گرا^۳ دیده شده و بر محیط‌های روستایی چونان سایت‌های مصرف تمرکز شده و خدمات کالایی و غیرکالایی گوناگونی به این محیط‌ها عرضه می‌گردد. چندکارکردی اهداف دیگری برای کشاورزان سوای تولید کشاورزی به ارمغان می‌آورد؛ اهدافی از قبیل حفظ سنت‌های محلی، ارزش‌افزایی به زندگی روستایی، کاهش مهاجرت روستایی، حفظ محیط، و کاهش آلودگی. شهرکی و دیگران (2016) با استفاده از نظریه ساختن‌گرایی اجتماعی آنتونی گیدنز و نظریه تثبیت توسعه آرتورو اسکوبار به تحلیل ربط میان گفتمان کارآفرینی روستایی و کشاورزی چندکارکردی پرداخته و توضیح داده‌اند که چگونه با گذار پارادایمی و گفتمانی از کارآفرینی روستایی به کشاورزی چندکارکردی می‌توان پروژه‌های توسعه‌ای را پایدار و انسانی نمود. هم اکنون بسیاری از کشاورزان اروپایی به چندکارکردی پرداخته‌اند. مطابق با آمار یوروستات^۴ (۲۰۱۳) در سال ۲۰۰۷، ۱۰ درصد کشاورزان اتحادیه اروپا در یک یا تعداد بیشتری فعالیت‌های درآمدزای مربوط غیرزراعی درگیر بوده‌اند. این میزان از چندکارکردی در حدود ۴۱۱ میلیون یورو گردش مالی ایجاد کرده است. چندکارکردی به دلایل دیگری نیز ارزشمند است از جمله اینکه باعث ماندگاری کشاورزی مدرن می‌شود؛ رضایت شغلی را

1- Reflexive

2- Multifunctional agriculture

3- holistic

4- EUROSTAT

افزایش می‌دهد؛ و باعث کسب جایگاهی برابر برای زنان در زراعت خانوادگی می‌گردد. بستر یا زمینه موجود کارآفرینی روستایی در ایران نیازمند تحلیل و برون‌رفت از وضعیتی است که به شدت اقتصادی و دولتی است. در راستای انجام چنین مهمی اقدامات ذیل ضروری به نظر می‌رسد:

الف) نگاه گفتمانی به کارآفرینی روستایی همچون یک الگوی نوظهور در توسعه روستایی: کارآفرینی یک پروژه دولتی نیست بلکه باید بدان چنان یک گفتمان توسعه‌ای نگریست. شاید مهمترین خدمت انسان‌شناسی به توسعه، گفتمانی دیدن آن و یا تحلیل گفتمانی آن است. در گفتمان توسعه‌ای که مد نظر انسان‌شناسی است؛ فرهنگ‌ها بسته و منزوی^۱، مقید^۲ و محلی نیستند؛ بلکه انواع چندرگه‌ای شدن‌های فرهنگی، مرزگذری‌ها، تغییرات و انتقال فرهنگی و مهاجرت‌ها، جوامع را بدل به ذات‌هایی سیال نموده است و نه کلیت‌های اُرگانیکی که دارای ساختارها و نهادهای مختص به خود باشند (Gardner and Lewis, 1996). از این رو توسعه یک گفتمان مسلط و یک شبکه‌ی تاویلی^۳ است که مشاهدات هر روزه را برای انسان قابل فهم و با معنی می‌سازد (Escobar, 1997; 2005). هم‌چنین هم‌اکنون می‌توان از آغاز دوران پسا-توسعه^۴ (Friedman, 2006; Escobar,) (2005) یاد نمود؛ دورانی که در آن با «گفتمان‌های» توسعه بجای گفتمان توسعه و نیز جایگزین‌هایی برای توسعه^۵ بجای توسعه بدیل^۶ روبرویم؛ جهانی که در آن دیگر گفتمان توسعه، یکپارچه^۷ و تک معنایی^۸ و هژمونیک نبوده بلکه قابل مذاکره، در اختیار^۹ و قابل استفاده^{۱۰} بوده و توسعه از میان‌کنشی^{۱۱} میان سوژه‌های پویا حاصل می‌شود. و درست

- 1- Discrete
- 2- bounded
- 3- Discursive network
- 4- Post-development
- 5- Alternatives for development
- 6- Alternative development
- 7- monolithic
- 8- univocal
- 9- Co-opted
- 10- exploited
- 11- interplay

همین‌جاست که از نگاه متفکرانی همچون آرام ضیایی (2015) دالّ توخالی^۱ توسعه را می‌توان از طریق تلفیق جهان توسعه و پساتوسعه و دخالت مفهوم عاملیت معنادار ساخت. اهمیت عناصر معنا و عاملیت در شجره گفتمان کاملاً مشهود است. در این معنا، ما با فریدمن (2006) و انتقاد او از نقد پساساختارگرایی توسعه موافق بوده و بر فاعلیت کنشگران طی فرایند یا تجربه زیسته کارآفرینی تاکید می‌کنیم.

ب) تحلیل کلی کارآفرینی روستایی همچون پدیده‌ای زمینه‌مند و در قالب پارادایم‌هایی همچون ساختن‌گرایی اجتماعی و نظریه‌های اخلاقی همچون اقتصاد معیشتی کارل پولانی (دخالت اخلاق در اقتصاد): پارادایم‌هایی همچون ساختن‌گرایی اجتماعی با وجوهی همچون ذهنیت‌گرایی، پسامدرنیسم، و رد تعهدات دیرپای به حقیقت، عینیت، و بنیادهای عقلایی می‌تواند به‌خوبی از وضعیت موجود انتقاد نموده و صدای افرادی باشد که تحت گفتمانهای هژمونیک جریان اصلی مطرود می‌شوند (Gergen, 2001; Parker, 1998; Hacking, 1999). این پارادایم بعدها توسط متفکرینی دیگر (Elder-Vass, 2012) تحت عنوان پارادایم ساختن‌گرایی اجتماعی واقع‌گرایانه^۲ تعدیل شده و به نظریه ساختاربندی‌گیدنز نزدیک شده است؛ نظریه‌ای که در بسیاری از مطالعات جامعه‌شناختی، انسان‌شناختی و پدیدارشناختی کارآفرینی مورد استفاده قرار گرفته است. یکی از جنبه‌های مهم واقع‌گرایانه گفتمان کارآفرینی روستایی مولفه یا واقعیت زمین و عناصر مادی آن است. معنا و اهمیت زمین و نیز نقش عناصر مادی آن باید هرچه بیشتر در پژوهش‌های جامعه‌شناسی روستایی وارد شود. نگاه انسان‌شناختی امثال پولانی به اقتصاد واجد ویژگی‌هایی اخلاقی است. اخلاق، کدی که در شجره اقتصاد خود را نشان داده است؛ می‌تواند مجرای برای دخالت عناصر پایداری به گفتمان تک‌سویه کارآفرینی روستایی در شکل کنونی‌اش باشد. فلسفه دخالت اخلاق در اقتصاد و یا به تعبیری هدف از آن تاکید بر ارجحیت خیر اجتماعی، اصول نانوشته اخلاقی، و اخلاق پذیرفته‌شده اجتماعی بر افراد ذره‌ای و خودمختار اقتصادی است (Browne, 2009: 5-39). اقتصاد اخلاقی بر خواسته‌ها، امیال، انتخاب‌ها و هویت افراد به

1- Empty signifier

2- Realist social constructionism

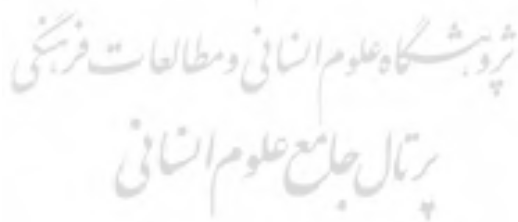
عنوان منبع معنا در اقتصاد بازاری و نه فقط منفعت شخصی^۱ اشاره می‌کند. مساله اخلاق و اقتصاد دربرگیرنده چندین محور کلیدی همچون نقش افکار یا حس عمومی در مبادلات اقتصادی، اهمیت اقلیم یا اتمسفر اخلاقی، اهمیت حفظ محیط زیست، تغییر الگوی مصرف، تجارت منصفانه، و در نهایت پخش اخلاقیات در بافتار نظام اقتصادی به‌جای تمرکز آن در دولت است (پیشین).

ج) تأکید بر کشاورزی چندکارکردی به‌عنوان یک گفتمان تکمیلی و بعضاً جایگزین: کشاورزی چندکارکردی می‌تواند راهبردی جدید در فضای روستایی ایران و یک الگوی بدیل توسعه روستایی باشد. این راهبرد جدید، عاملیت کنش‌گران را از طریق تقویت سرمایه اجتماعی برجسته ساخته و به‌طور کل نگاهی پایدار، اخلاقی و محلی به توسعه دارد. چندکارکردی با تأکید بر تغییر پارادایم‌های تولیدگری حاکم بر کشاورزی، مستلزم تغییر نگرش‌ها و کنش‌ورزی روستاییان در خارج از محیط روستا، جنبش‌های مردم‌نهاد و تغییرات عمومی در فضاهای روستایی است (Wilson, 2007) و لذا راه را برای سازماندهی و تشکل‌یابی آنها که مالا به افزایش عاملیت منجر می‌شود هموار می‌سازد. عنصر طبیعت و پایداری از وجوه مسلم در گفتمان کشاورزی چندکارکردی است که در گفتمان ناب اقتصادی و دولتی کارآفرینی روستایی در شکل حاضر مفقود است. کایرو (7: 2015) نیز آن‌هنگام که ریشه‌های اقتصاد محیطی^۲ و کارآفرینی را در قرن هیجدهم فرانسه و آغاز دوران روشنگری باز می‌یابد؛ بر مفهومی طبیعت انگشت گذاشته است. او یک خط سیر تکاملی سه مرحله‌ای در پارادایم کارآفرینی می‌بیند: در مرحله نخست، کارآفرینی با سطح کلان و طبیعت قطع ارتباط کرده و در سطح خرد شرکت منحصر می‌گردد؛ در مرحله دوم، به کارآفرینی درون‌سازمانی محدود شده؛ و در مرحله سوم که در آینده رخ خواهد داد دوباره به سطح کلان و در نهایت به کارآفرینی بوم‌شناختی بازمی‌گردد. استنادهای بازیابی‌شده شجره دولت، دال بر دغدغه‌هایی است که در رابطه با منفک شدن اقتصاد از طبیعت و نیز عاملیت انسان، در گفتمان کارآفرینی روستایی در ایران وجود دارد. گفتمان کارآفرینی روستایی در ایران

1- Self-interest

2- Environmental economy

به‌شدت بوم‌زدایی^۱ شده؛ و به‌همین علت است که از مولفه‌های طبیعت و پایداری غفلت نموده و جای آنها را با منافع شخصی برخاسته از پول جایگزین کرده است. بر اساس تحلیل تاریخی کایرو و آنچه که اسکوبار (2005)، انسان‌شناس و جامعه‌شناس کلمبیایی از عصر پساتوسعه مراد می‌کند؛ نقش و اهمیت عوامل کلانی هم‌چون بازار، دولت و طبیعت هم به لحاظ عینی و هم ذهنی، التقاط فرهنگی میان شهر و روستا جهت رجعت کارآفرینی به خاستگاه روستایی و کشاورزی خویش و کاهش تمرکز بر کارآفرینی شهری، و در نهایت توجه به منابع تولید متنوع، هم زمین و هم پول و تجارت، از ویژگی‌های کارآفرینی در عصرپسامدرن کنونی است. گفتمان مدرن، اقتصادی، و دولتی کارآفرینی روستایی در ایران باید به گفتمانی پسامدرن، اجتماعی، چندصدا، منعطف و عاملیت‌ساز تبدیل شود؛ گفتمانی هم‌چون کشاورزی چندکارکردی.

منابع

- آرون، ریمون (۱۳۸۴) *مراحل اساسی سیر اندیشه در جامعه‌شناسی (متن کامل)*، ترجمه باقر پرهام، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- فلیک، اووه. (۱۳۹۱) *درآمدی بر تحقیق کیفی*، ترجمه هادی جلیلی، نشر نی: تهران.
- ریتزر، جورج (۱۳۸۴) *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: نشر علمی.
- حریری، نجلا (۱۳۸۵) *اصول و روش‌های پژوهش کیفی*، دانشگاه آزاد اسلامی-واحد علوم و تحقیقات، تهران.
- میرزاحمدی، علی (۱۳۹۱)، *تحلیل کیفی داده‌ها با ATLAS.ti*، کیان: تهران.
- وثوقی، منصور و علی ایمانی (۱۳۸۹) آینده توسعه روستایی و چالش‌های پایداری، *توسعه روستایی*، (۲)، ۴۵-۲۳.
- یعقوبی فرانی، احمد و رضا موحدی (۱۳۹۱) *درآمدی بر کارآفرینی روستایی*، نشر دانشگاه بوعلی: همدان.
- Alvarez, Sharon A. (2005) Theories of Entrepreneurship: Alternative Assumptions and the Study of Entrepreneurial Action, *Foundations and Trends in Entrepreneurship*, 1(2), 105° 148
- Anderson, A.R. and Nicholson, L. (2005) News and Nuances of the Entrepreneurial Myth and Metaphor: Linguistic Games in Entrepreneurial Sense-Making and Sense-Giving, *Entrepreneurship Theory and Practice*, 29 (2), 153-172.
- Berglund, H. (2007) Researching Entrepreneurship as Lived Experience, in Neegaard, H. and Ulhoi, J.P. (eds.) *Handbook of Qualitative Research Methods in Entrepreneurship*, Edward Elgar: UK/USA.
- Bill, F., Bjerke, B. and Johansson, A.W. (eds.). (2010) *(De)Mobilizing the entrepreneurship discourse*, Edward Elgar: UK. USA.
- Browne, K.E. (2009) Economics and morality: Introduction. In Economics and morality (anthropological approaches), Browne, K.E and Milgram, B.L., (Eds.), Altamira Press: UK.
- Burr, V. (1995) *An introduction to social constructionism*, Routledge: US.
- Cloke, P. (2006) Conceptualizing Rurality, in Cloke, P., Mardsen, T. and Mooney, P.H. (eds.) *Handbook of Rural Studies*, Sage: London.

- Cope, J. (2003) Researching Entrepreneurship Through Phenomenological Inquiry: Philosophical and Methodological Issues, *Institute for Entrepreneurship and Enterprise Development, Lancaster, UK*.
- Elder-Vass, D. (2012) *The Reality of Social Construction*, Cambridge University Press: New York.
- Escobar, A. (1995) *Encountering development (The making and unmaking the third world)*, Princeton University Press: US.
- Escobar, A. (1997) Anthropology and development, *International Social Science Journal*, 49 (4), 497-515.
- Escobar, A. (2005) Imagining a Post-Development Era. in Edelman, M. and Haugerud, A. (eds.) *The Anthropology of Development and Globalization*, Blackwell Publishing: USA.
- Friedman, J.T. (2006) Beyond the Post-Structural Impasse in the Anthropology of Development, *Dialectical Anthropology*, 30, 201-225.
- Gardner, K. and Lewis, D. (1996) *Anthropology, development and the post-modern challenge*, Pluto Press: UK.
- Gergen, K.J. (2001) *Social construction in context*, Sage: London, New Delhi.
- Giddens, A. (1984) *The constitution of society*, Polity Press: Cambridge, UK.
- Granovetter, M. (1985) Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness, *American Journal of Sociology*, 91, 481-510.
- Hacking, L. (1999) *The social construction of what?* Harvard University Press: USA.
- Hibberd, F.J. (2005) *Unfolding social constructionism*, Springer: US.
- Kyro, P. (2014) To grow or not to grow? Entrepreneurship and sustainable development, Cited in: *Handbook of Entrepreneurship and Sustainable Development Research*, Alato Uiversity: Finland.
- Landstrom, H. (2014) *Pioneers in Entrepreneurship and Small Business Research*, Springer: US.
- Murphy, K., Schleifer, A. and Vishny, R. (1991) The Allocation of Talent: Implications for Growth, *Quarterly Journal of Economics*, 106(2): 503-30.
- Murphy, P.L., Liao, J., & Welsch, H. (2005) *A conceptual history of entrepreneurship thought*, Academy of Management Best Conference Paper 2005 MH: A1.

- Ogbor, J.O. (2000) Mythicizing and Reification in Entrepreneurial Discourse: Ideology-Critique of Entrepreneurial Studies, *Journal of Management Studies*, 37(5), 605-635.
- Parker, I. (1998) *Social constructionism, discourse and realism*, Sage: London.
- Polanyi, K. (1977) *The livelihood of man*, Academic Press: NY.
- Smelser, N. and Swedberg, R. (2005) Introducing economic sociology, in *The handbook of economic sociology*, Smelser, N. and Swedberg, R. (Eds.). Princeton University Press: US.
- Schumpeter, J.A. (2003{1941}) *Capitalism, socialism and democracy*, Routledge: US.
- Shahraki, H, Movahedi, R, and Yaghoubi-Farani, A (2016) From Arturo Escobar development theory to Antony Giddens structuration theory: a social constructionist analysis of rural entrepreneurship and multifunctional agriculture, *Int. J. Agricultural Resources, Governance and Ecology*, Vol. 12, No. 4, 406-426.
- Shahraki, H., Movahedi, R. (2017) Reconceptualizing Rural Entrepreneurship Discourse from a Social Constructionist Perspective: A Case Study from Iran, *Middle East Critique*, 26(1), 79-100.
- Swedberg, R. (2000) *Entrepreneurship: the social science view*, Oxford University Press: UK.
- Thornton, P.H. (1999) The Sociology of Entrepreneurship, *Annual Review of Sociology*, 25, 19-46
- Thornton, P. H., Ribeiro-Soriano, D. and Urbano, D. (2011) Socio-cultural factors and entrepreneurial activity: An overview, *International Small Business Journal*, 29(2), 105-118
- Wilson, G.A. (2007) *Multifunctional agriculture: A transition theory perspective*, CABI: UK, USA.
- Zelizer, V. (1989) The social meaning of money, *American Journal of Sociology*, 95, 342-377.
- Ziai, A. (2015) Post-Development: Premature Burials and Haunting Ghosts, *Development and Change*, 46, 833° 854.